

Бахытжан Т., Тен Ю.П.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: bahytzhantogzhan@gmail.com

ТІЛДІҢ ПРАГМАТИКАЛЫҚ ТҮСІНДІРУІНІҢ ТҮЙІН ШЫҒАРУ ЫҚТИМАЛДЫҒЫ

Мақаланың негізгі идеясы бекітілген шарттарды пайдаланудан және комбинаторлық құрылымдар декодтаудан бөлек тілді түсіну үдерісі туралы болып табылады. Сөйлеуші білімін, тілдің ерекшелігін және контексті ескере отырып ой қорытындысына келеді. ҰСӘ модельдері контекстегі негізгі мағынаны қорытындылаудың тиімді жолдарын қамтамасыз етеді, олар түрлі міндеттер мен жағдайларды адамдардың мінез-құлқына сай болжап, оларды аударма жасау үшін пайдаланады. Мәтінді қабылдаудың дұрыстығы тек лингвистикалық бірліктер мен тізбектерден ғана емес, сондай-ақ жалпы білімді қажет етеді. Тұтастай алғанда, ол тілдік құрылымды, әлемдік білім мен контексті прагматикалық тілді түсінуде интеграциялау үшін негіз береді.

Түйін сөздер: тілді түсіну, прагматика, мәнмәтін, рационалды сөйлеу әрекеті (РСӘ), танымдық үдерістерді түсіну.

Bahytzhan T., Ten Ju.P.

Al-Farabi Kazakh national university, Kazakhstan, Almaty e-mail: bahytzhantogzhan@gmail.com

Pragmatic language interpretation as probabilistic inference

The main idea of article understands language requires more than the use of fixed conventions and more than decoding combinatorial structure. Instead, comprehends make exquisitely sensitive inferences about what utterances mean given their knowledge of the speaker, language, and context. RSA models provide a principled way to formalize inferences about meaning in context; they have been used to make successful quantitative predictions about human behavior in a variety of different tasks and situations, and they explain why complex phenomena. More generally, they provide a computational frame work for integrating linguistic structure, world knowledge, and context in pragmatic language understanding.

Key words: understanding of language, pragmatics, context, rational speech act, cognitive processes.

Бахытжан Т., Тен Ю.П.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: bahytzhantogzhan@gmail.com

Интеграция языковой структуры и прагматики контекста в переводоведении

Вопрос о понимании языка с точки зрения использования фиксированных соглашений и декодирование комбинаторной структуры в переводоведении актуален на данный момент. Тонкие умозаключения оратора учитывают знание языка и контекста. Модели рационального речевого акта (РРА) обеспечивают принципиальный способ формализовать значения контекста, которые используются для того, чтобы переводить точные и множественные предсказания в поведении людей во множестве различных задач и ситуаций. Правильность восприятия текста обеспечивается не только языковыми единицами и их соединениями, но и необходимым общим фоном знаний. В более общем плане это обеспечивает основу для интеграции языковой структуры, мировых знаний и контекста в понимании прагматического языка.

Ключевые слова: понимание языка, прагматика, контекст, рациональный речевой акт, когнитивные процессы.

Тілді түсіну – бекітілген шарттарды пайдаланудан және комбинаторлық құрылымды декодтаудан бөлек үдеріс. Сөйлеуші тіл мен мәнмәтін ерекшелігін ескеруі қажет. Прагматикалық ойлауға арналған орынды сөйлеу әрекетінің тұжырымдамасын қарастырайық. РСӘ үлгілері мәнмәтіннің мағынасының түйінделуінің негізгі тәсілін қамтамасыз етеді, бұл тәсіл арқылы түрлі әрекеттер мен жағдайларды адамдардың мінез-құлқына сай болжап, дұрыс аударма жасау үшін пайдаланылады. Сондай-ақ, мәнмәтіндегі мағына гипербола мен белгісіздік сияқты күрделі құбылыстарының шығу себептерін түсіндіреді. Тұтастай алғанда, тілдік құрылым, жалпы білім мен мәнмәтінді түсіну сияқты құбылыстар бірлесіп, тілдің прагматикасына негіз бола алады.

Тіл адамзаттың даму жетістігіндегі негізгі құралдардың бірі болып табылады, тіл арқылы біз өзіміздің маңызды ойларымызбен бөлісіп, бір-бірімізден үйреніп, күшімізді біріктіре аламыз. Дыбыстан бастап сөйлем жүйелерінен құралған табиғи тілдер алуан түрлі сөйлемдерді жасауға арналған дискретті материалдарды біріктірудің құрылымдық тәсілдерін ұсынады. Дегенмен, әлеуметтік мақсатқа жету үшін сөйлеуші бұл дискретті құрылымды алуан түрлі қолданады. Белгілі бір айтылған пікірді немесе ойды түсіндіру әр түрлі ішкі және сыртқы факторларға байланысты шексіз құбылмалы болады. Мәнмәтіннің икемділігін тұрақтандыруының қиындығына қарамастан, табиғи тілдің құрылымдық ерекшеліктерінің жүйелендіруі танымдық ғылымның жетістігі болып табылады.

Г.П. Грайс (1913-1988) – алғаш рет басты прагматикалық дәйектеменің теориясын ұсынушы. Ол сөйлеуші белгілі бір мағыналы ойды немесе пікірді жеткізу жолдарын өзі таңдайды деп есептейді. Сосын тыңдаушылар сөйлеушінің коммуникациялық мақсатын түсінуге тырысады, яғни айтылған ой немесе пікірдің формасына байланысты кері бағытта жұмыс жасайды. Бұл мақсатты айқындайтын құрылым коммуникацияға үлкен ықпалын тигізді. Алайда прагматикалық тұжырымды шығаруға арналған белгілі формальды қағидалар жиынтығына негізделген талпыныстар біршама қиындықтармен кездеседі. Мысалы, Г.П. Грайстің зерттеуінің өзегі сөйлеушінің жүріс-тұрысына байланысты көптеген диалогтік максималар болды. Диалогтік максима дегеніміз тыңдаушының прагматикалық импликатураға бағытталған сөйлеуші жайлы пайымдау теориясының қағидаларының жиынтығы болып

табылады. Ал импликатура дегеніміз берілген ақпарат мәтінде жасырын түрде берілген кезде қабылдаушы негізгі ойды немесе пікірді өзі қорытындылай алатын мәтіннің мағыналы бір бөлігі делінеді. Бұл терминді 1980 жылдары Г.П. Грайс енгізген (Grice, 1975: 42).

Г.П. Грайс теориясының негізгі идеясы – тілді қолдану немесе пайдалану рационалды әрекеттің формасы екендігін айқындау. Ғалым рационалды әрекет екендігін түсіндіретін құрал тілдік құбылыстар болу керек (Grice, 1975: 55). Осындай тілдің мақсатты әрекеті табиғи тілді туындауының инженерлік жүйесіне жақындаты. Бұл тілдің пайда болу құбылысын түсіндіретін теория болып табылады. Прагматикалық құбылысты формальды түсіндіретін сөздік пайда болды, себебі тілді рационалды әрекет деп алсақ, оның білгілі мақсаты болатыны анық, соны тілдің пайда болу құбылысының теориясымен байланыстырды (Bar-Hillel, 1971:401). Прагматикалық құбылыс Т. Байестің танымды модельдеу әдісінен туындаған сананы жете түсіну теорияларына негізделген (Serber, 1986:56).

Ықтималдық немесе Байес модельдері құрылымдалған ұғым мен нақты ақпарат арасындағы қатынасты түсіну талпыныстарының негізі болған. Байес ықтималдығы деп Байес теориясында қолданатын мүмкіндік ұғымының талдауын айтамыз. Ықтималдық пайым немесе пікірдің ақиқат деңгейімен өлшенеді. Бұл модельдер алуан түрлі тілдік емес рационалды әрекеттердің түсіну құралы болады, сонымен қатар, сенім ұғымын жоспарланған іс-әрекетпен бірлестіреді. Байес модельдерінің ерекшелігі белгісіздік немесе айқындық болмаған кезде мүмкін болатын тұжырым шығару ықтималдықты саралауында. Прагматика тұрғысынан қарастырсақ, бұл модельдер сөйлеушінің мақсаты мен шындығы, ауқымды мәнмәтіннің мағынасы, тіпті сөздердің мағынасы белгісіз болғанда болжай алуға мүмкіндік береді (Levinson, 2000:21).

Ал ықтималдық мүмкіндікті прагматика рационалды сөйлеу әрекетімен байланыстырып, оның прагматикалық пайымдаудағы маңыздылығын эмпирикалық мағлұматқа сүйене отырып қарастырады (Breheny, 2006:434).

РСӘ моделі әлеуметтік санаға негізделген пайымды дұрыс түсіну әдісін жүзеге асырады. Грайс идеясы да соны қамтиды, яғни сөйлеуші ойын немесе пікірін белгілі бір тақырыпқа немесе мақсатқа пайдасын тигізу үшін қолданады (Grice, 1975: 58). Ең бірінші сөйлеушіні ақпарат

алмасуы пайдалы және тілді өз мақсатында ұтымды қолданушы ретінде болжам жасайды. Содан кейін тыңдаушы Байес ықтималдық модельдері көмегімен өз пікірін қалыптастырады (Huang, 2009:376). РСӘ моделін, сонымен қатар, әсерлеу, мысқылдау және теңеу кезіндегі екіұштылық немесе белгісіздік және прагматика мен синтаксис немесе семантика арасындағы күрделі қатынаста мәселе туындағанда қолданады (Noveck I.A., Reboul A., 2008:425).

Мәнмәтінге бағыну табиғи тілдің басты ерекшелігінің бірі болып табылады. Дегенмен мәнмәтінге бағыну теорияларын ресми емес деп бағалағандықтан, прагматиканы түсініксіз немесе дәлелденбеген құбылысқа толы теориялық «қоқыс» деп есептейді. Сөз мағынасының мәнмәтінге байланысты өзгеруі: шатысу, тиянақсыз және дәлсіз болу сияқты қиындықтарға ұшырайды. Қазіргі таңда бұл үрдіске қарсы жаңа формальды прагматикалық теориялар, яғни бұрын қолдануға түсініксіз және қиын деп танылған құбылыстарға жаңаша болжамдар ұсынылып жатыр (Dale R., Reiter E., 2007:233).

Рационалды сөйлеу әрекетінің құрылымы адамның логикалық ой қорыту үдерісінің формальды әрекеттерінің синтезделуін зерттеуге алып келеді. Ричард Монтегюдің РСӘ моделі формальды семантика туралы еңбегіне де негізделген (Jager, 2002:406). Семантика арқылы мәнмәтіндегі мағына дәл болатын нақты механизм жасап, қайтадан осы салаға өз үлесін қосты. Тілдің прагматикасына қатысты бір ғана гипотеза ұсынбай, жан-жақты теорияларды қарастырып, РСӘ моделі тілді түсіну прагматикасының толық жүйесін қамтамасыз етеді делінген (Tenenbaum, 2011:255).

РСӘ моделі сәтті іске асқанымен, соңғы кездері тілді түсінудің кейбір аспектілерін қамти алмайды. Себебі прагматикалық әсер түпнұсқамен тікелей байланысты (Baker, 2011:329). Мысалы, РСӘ моделі алдын ала ұсынылған грамматикалық механизммен шек-

теледі. Бұдан басқа, машиналық үйрету әдісіне мықты механизмді РСӘ моделі қосалқы үйрету құралы ретінде жүреді. Әрине РСӘ моделі дамуының үміті зор жетістіктерінің бірі болып табылады.

РСӘ құрылымы тілді пайдаланушылардың күзіреттілігін сипаттауды ұсынады. РСӘ-ті алгоритмдік деңгейде жүзеге асыра алатын көптеген мүмкін әдістер бар, бірақ адам тілінің түсіну жылдамдығы мен біліктілігіне қайсысы сай келетінін айту қиын. Сонымен қатар, мәтінді қабылдау мен өңделу уақыты сияқты тұстарын ескере отырып, тілді түсіну үдерісінің қасиеттері қосымша бағалануы қажет. РСӘ моделіндегі пайымдау прагматикалық ой қорытындылау жасап, тілді түсінуде негіз болады. Осындай тілдік талдау жасаудың түпкі мақсаты ойланған немесе болжалды мағынаға жету болып табылады (Dowty, 2012:12).

Болашақта РСӘ моделі өрісін кеңейтіп, мүмкін бай құрылымдық тілдерді қамтиды. Оларды егжей-тегжейлі зерттей отырып, практикалық теорияларды көбірек ұсынып, күрделі пайымдауларды әлеумет тұрғысынан талдап, РСӘ моделі жоғары сапалы болжамдар жасай алады (Jones M., Love B.C., 2011:169) деген сенімдеміз. Бұл модельді іске қосу үшін одан әрі зерттеу мен дамыту қажет. Семантикаға негізделі отырып, жаңа теориялар мен жаңа аспектілерді зерттеу арқылы РСӘ моделі компьютерлік тіл біліміне жаңалық бола алады (Fox, 2011:87).

Қорытынды

Берілген мақала мәнмәтіндегі тілдің мағынасын түсіну формальды теориясының алғашқы қадамдары деп айтсақ болады. Адамзат дамуының құралы тіл саналғандықтан, оны дұрыс түсіне білу өте маңызды. Рационалды сөйлеу әрекеті (РСӘ) мәнмәтіндегі мағынаны дұрыс тұжырымдауға арналған нақты тәсілді ұсынып, оларды әр түрлі жағдай немесе оқиғада дәл және нақты аударма жасау үшін қолданады.

Әдебиеттер

- 1 Grice, H.P. Logic and conversation in syntax and semantics // Academic Press. – 1975, – №3. – pp. 41-58.
- 2 Bar-Hillel Y. Out of pragmatic wastebasket. // Linguist. –1971, – №2, – pp. 401-407.
- 3 Serber D. and Wilson D. Relevance: Communication and Cognition. – Blackwell –1986. –280 p.
- 4 Levinson S. Presumptive Meanings: The theory of Generalized Conversational Implicature // MIT press. – 2000, – №1. – pp. 21-34.
- 5 Breheny R. Are generalized scalar implicatures generated by default? An on-line investigation into the role of context in generating pragmatic inferences. // – Cognition – 2006. – №100. – pp. 434-463.
- 6 Huang Y.T. and Snedeker J. Online interpretation of scalar quantifiers: insight into the semantics-pragmatics interface. – Cognitive Psychology – 2009. – pp. 376-415

- 7 Noveck I.A. and Reboul A. Experimental pragmatics: a Gricean turn in the study of language. –Trends Cognitive Science –2008. – pp. 425-431.
- 8 Dale R. and Reiter E. Computational interpretations of the Gricean maxims in the generation of referring expressions. –Science –2007. – pp. 233-263.
- 9 Jager G. Applications of game theory in linguistics. –Linguist Compass 2 –2002. –pp. 406-421.
- 10 Tenenbaum J. How to grow a mind: statistics, structure, and abstraction. –Science – 2011. –336 p.
- 11 Baker C.L. Action understanding as inverse planning. // Cognition –2011. –№113, –pp. 329-349
- 12 Dowty D.R. Introduction to Montague Semantics // Springer Science & Business Media –2012, –№11, –pp. 12-31.
- 13 Jones M. and Love B.C. Bayesian fundamentalism or enlightenment? On the explanatory status and theoretical contributions of Bayesian models of cognition. – Behav. Brain Sci. –2011. –pp. 169-188.
- 14 Fox D. and Katzir R. On the alternatives // Nat. Lang. Semantic –2011. – №2, – pp. 87-107.